

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НАПН УКРАЇНИ

ГУБЕЛАДЗЕ ІРИНА ГУРАМІВНА

УДК 316.6: 159.942

**ПСИХОЛОГІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСТЮ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОСТІ В
СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ**

19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

**Науковий
консультант:**

доктор психологічних наук, професор
Васютинський Вадим Олександрович
Інститут соціальної та політичної психології НАПН
України, головний науковий співробітник лабораторії
психології мас і спільнот

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент
Хазратова Нігора Вікторівна
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теоретичної та практичної психології
Інституту права, психології та інноваційної освіти

доктор психологічних наук, професор
Попович Ігор Степанович
Херсонський державний університет, професор кафедри
психології

доктор психологічних наук, доцент
Дроздов Олександр Юрійович
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені
Т. Г. Шевченка, завідувач кафедри загальної, вікової та
соціальної психології імені М. А. Скока

Захист відбудеться «28» вересня 2021р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України (04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15; т. 044-425-24-08).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий «27» серпня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Коробка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасні тенденції розвитку суспільства, що характеризуються посиленою споживацькою складовою, індивідуалізацією та віртуалізацією, а з ними й видозміни певних соціальних практик, зумовлюють необхідність концептуального оновлення усталених уявлень про психологічну природу власності, її роль у житті і формуванні самосвідомості особи та взаємозумовленість соціальними практиками. Усвідомлення відповідних тенденцій у розумінні і ставленні до власності, проживанні самого почуття власності та його реалізації в соціальних практиках є передумовою створення нової парадигми соціальної психології власності, в основі якої лежить адаптивно-конструювальний підхід до розуміння реалізації почуття власності в соціальних практиках.

За радянських часів із почуттям власності, особливо приватної, індивідуальної, «моєї» велась нищівна боротьба. Натомість активно формувалося почуття колективної власності. Таке нівелювання і знецінення потреби у власності протягом тривалого періоду призвело до послаблення почуття власності і несформованості економічного мислення та позиції відповідального власника. Водночас власність є не лише елементом економічної свідомості людини. Вона відіграє важливу роль у повсякденному житті людей, у способах сприймання та оцінки особою самої себе та інших людей, формуючи складну систему соціальних символів, що несуть інформацію про їхніх власників. Говорячи про розвиток суспільства, неможливо обійти питання власності і, насамперед, її психологічного змісту через її вагомую роль у житті особи, спільноти, суспільства через впливи, які почуття власності справляє на соціальні стосунки і взаємодії. Таке почуття щодо різних об'єктів дістає відображення і конструюється в різних соціальних практиках – як економічних, так і неекономічних.

Соціально-психологічна природа власності ще недостатньо досліджена, зокрема на теренах пострадянських країн. Існує потреба чіткого визначення почуття власності, вивчення його структури та особливостей прояву, вироблення адекватних методів дослідження в різних сферах життєдіяльності людини і варіативних соціальних практиках, розробки практичних інструментів та засобів гармонізації прояву почуття власності, що особливо актуально умовах сучасного суспільства, що стрімко змінюється.

Стан наукової розробленості проблеми. Як показав аналіз літературних джерел, проблемі власності присвячено дослідження в різних галузях знань, зокрема економічній і правовій науках, філософії, соціології, культурології, антропології, соціальній та економічній психології тощо. Та попри зміну парадигм проблема зберігає свою актуальність. У питаннях психології власності дослідники розглядають підсвідоме прагнення до привласнення, накопичення (Летурно Ш., Пайпс Р., Сімон Ж., Фрейд З., Фромм Е.); представленість власності в структурі особистості (Виготський Л., Джеймс У., Мейлі Р., Олпорт Г., Vokeyar A., Dittmar H., Noguti V., Rudmin F.); почуття власності як складову економічної свідомості (Дейнека О., Дембицька Н., Кітов А., Корокошко І., Малахов С., Москаленко В., Попов В.); зміст і структуру ставлення до власності і грошей

(Дембицька Н., Зубіашвілі І., Лазурський О., Мясищев В., Фенько А., Rudmin F., Furby L., Furnham A.), прагнення володіння в контексті вивчення психологічних аспектів бідності і багатства (Васютинський В., Коробка Л., Мясенко В., Овчар О., Lewis O., Smith L.), потребу у власності (Бурменко Т., Іванова О., Карнишев О., Луценко М., Пайпс Р., Хазратова Н.), почуття власності як засіб підвищення мотивації персоналу організації (Olkers Ch., Pierce J., Shukla A., Singh S., Dai X., Hsee Ch.); практичні аспекти ставлення до власності представників різних соціально-професійних груп (Журавльов А., Позняков В., Патрушев В., Темницький А.).

Природу власності в її класичному положенні обґрунтовували такі мислителі як Спіноза Б., Гоббс Т., Локк Дж., Фіхте І.Г., Лейбніц Г.В., Макіавеллі Н. Багато праць із питань власності належить економістам і юристам, які переважно піддають аналізу економічні аспекти проблеми і лише побіжно розглядають питання впливу психології особистості на економічну поведінку. Незважаючи на всепроникність власницької поведінки людини, маловивченим є питання соціально-психологічної природи власності, зокрема реалізації почуття власності. Власність розглядають як: соціально-психологічний феномен, що ґрунтується на базовій інстинктивній потребі у власності, задоволення якої тісно пов'язане з формуванням особистості і функціонуванням групової свідомості; психологічний атрибут особистості, який виділяє її з-поміж інших осіб; підставу категоризації і диференціації, що можлива тільки в соціальній взаємодії (Бурменко Т., Іванова О., Луценко М., Карнишев О., Пайпс Р., Хазратова Н.).

Власність водночас є й основою суспільних відносин, визначаючи її особливості, та об'єктом ставлень людини, її переживань, цінностей, формування її економічної суб'єктності (Москаленко В.). Однак почуття власності не може залишатися виключно в галузі економічної психології. Доведено, що власність фактично є продовженням особи, а почуття власності стає частиною її самосвідомості. А це, своєю чергою, визначає соціально-психологічний контекст взаємодії суб'єктів, що реалізується в соціальних практиках.

Теорію соціальних практик у соціології розвивали Бурдьє П., Бергер П., Лукман Т., Гіденс Е., Парсонс Т., Шюц А. Бурдьє П. визначав соціальні практики як здатність соціальних суб'єктів перевіряти свої соціальні дії на відповідність до усталених уявлень про навколишню реальність. Ці практики визначають спосіб мислення і дії відповідно до певних індикаторів, наприклад, «моє» – «не моє», «для нас» – «не для нас». У психології зроблено акцент на вивченні соціально-психологічних практик (Карицький І., Кочубейник О., Титаренко Т., Черемних К.). Титаренко Т. вводить і використовує конструкт «соціально-психологічні практики» на позначення повторюваних, фонових актів конструювання особистістю простору власного життя. Кочубейник О. говорить про практики буденності – консервативні, вимушені, знеособлені, постійні – та соціальні практики трансформації, що, навпаки, забезпечують численні зміни та переконструювання старого і створення нового.

Тож соціальні практики разом із суспільством історично розвиваються й трансформуються і включені в систему людських взаємин. З одного боку, вони створюються людською діяльністю, а з другого – регулюють цю діяльність.

Соціальні практики мають просторово-часову локалізацію і можуть різнитися залежно від історичного періоду, культурних особливостей країни чи регіону, державного устрою та географічного розташування. Габітус дає змогу пов'язувати в соціальних практиках минуле, теперішнє і майбутнє.

Водночас проблема виникнення та реалізації почуття власності в сучасній психологічній науці ще не набула спеціального формулювання і вивчення. З огляду на її складність і практичне значення проблема почуття власності вимагає комплексного, міждисциплінарного розгляду і передбачає науковий пошук на прикладному та емпіричному рівнях. Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлено як необхідністю розв'язання низки проблем теоретико-методологічного характеру, так і потребою осмислення специфіки психологічного змісту реалізації почуття власності особистості в соціальних практиках.

З огляду на зазначене можна стверджувати, що є необхідність спеціального звернення до почуття власності як соціально конструйованого феномена. Останнє й зумовило вибір теми дослідження – **«Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних практиках»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася в межах науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за темами: «Соціально-психологічні чинники подолання бідності як стилю життя» (2011–2015 рр., державний реєстраційний номер 0111U001263); «Психологічні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0116U003300) та «Технології соціально-психологічної підтримки стигматизованих меншин» (2019–2021 рр., державний реєстраційний номер 0119U000139). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 07/18 від 24.05.2018 р.) та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №621 від 29.05. 2018 р.).

Мета дослідження: розробити та обґрунтувати концепцію, яка розкриває психологічні закономірності реалізації почуття власності в соціальних практиках в процесі міжособової та групової взаємодії.

Об'єкт дослідження: почуття власності як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження: психологічні мотиви, чинники, механізми та типи реалізації почуття власності в соціальних практиках.

Завдання дослідження:

1. Здійснити міждисциплінарний аналіз концептуально-методичних основ дослідження та окреслити основні напрями вивчення реалізації почуття власності в соціальних практиках особистості і спільноти.

2. Розробити структурно-функціональну модель реалізації почуття власності в соціальних практиках та здійснити системний соціально-психологічний аналіз мотивів, чинників, механізмів та типів реалізації почуття, власності в соціальних практиках як складових відповідної концептуальної

моделі.

3. Визначити особливості почуття власності як соціально-психологічного феномена; виокремити його структурні компоненти, етапи розгортання в онтогенезі.

4. Розробити та верифікувати типи реалізації почуття власності в соціальних практиках.

5. Виробити й обґрунтувати засоби гармонізації проявів почуття власності в процесі надання індивідуальної та групової психологічної допомоги.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс загальнонаукових **методів дослідження**, серед яких: а) *теоретичні методи*: міждисциплінарний аналіз і синтез, систематизація й узагальнення психологічної, соціологічної, філософської, економічної наукової літератури з проблем дослідження – для аналізу наукових підходів до розуміння психологічної природи власності та визначення концептуальних засад дослідження психології реалізації почуття власності в соціальних практиках; наукова інтерпретація, структурно-функціональне моделювання – для побудови цілісної структурно-функціональної моделі реалізації почуття власності в соціальних практиках; б) *емпіричні методи*: анкетування, асоціативний експеримент, контент-аналіз – для визначення соціальних репрезентацій власності в уявленнях українців, сутності поняття володіння і функцій, які воно виконує в життєдіяльності людини; семантичний диференціал – для вивчення психологічної природи власності, емпіричної верифікації типів реалізації почуття власності в соціальних практиках; фокус-групове дослідження та експертне опитування – для виокремлення провідних соціальних практик, у яких реалізується почуття власності; в) *методи математико-статистичної обробки даних*: аналіз середніх величин, порівняльний, кореляційний та факторний аналіз. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 26.0). Загальна кількість випробуваних на різних етапах дослідження становила 2655 осіб.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічним обґрунтуванням вихідних положень, відповідністю методів дослідження до його мети і завдань, поєднанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних та застосуванням сучасних програм і методів математико-статистичної обробки даних.

Наукова новизна дослідження полягає в розробленні адаптивно-конструювальної концепції, яка на основі виявлених змістових і динамічних ознак почуття власності пояснює його реалізацію в соціальних практиках як балансування між рутинністю, буденністю, неусвідомленістю соціальних практик і прагненням до суб'єктного прояву та формування відповідальної особистості.

Уперше:

- введено в обіг поняття *реалізації почуття власності в соціальних практиках* як спосіб прояву, утілення і зміни почуття власності особи протягом

життя в процесі міжособової та групової взаємодії;

- розроблено соціально-психологічну *концепцію реалізації почуття власності в соціальних практиках*, в основу якої покладено структурно-функціональну модель *реалізації почуття власності в соціальних практиках*, що відображає: мотиви, чинники та способи актуалізації почуття власності в соціальних практиках; функції, етапи та соціально-психологічні механізми реалізації почуття власності в соціальних практиках; типи, наслідки та ефекти цього процесу;

- визначено найтипівіші *соціальні практики, у яких реалізується почуття власності*: розподіл і планування витрат; персоналізація і маркування своєї території; купівля/продаж речей; спілкування з близькими людьми, рідними й друзями; викладання інформації про себе у віртуальний простір; догляд себе і свого тіла; планування свого часу, розпорядку дня; виконання посадових обов'язків; створення інтелектуального або творчого продукту; участь у справах місцевої громади;

- розкрито суть *соціально-психологічних механізмів реалізації почуття власності в соціальних практиках*, що забезпечують двосторонність цього процесу: 1) засвоєння суспільних норм і цінностей як внутрішнього персонального досвіду (соціальне порівняння, ідентифікація, соціалізація, наслідування, інтеріоризація, конформізм, адаптація, навіювання, переконування) та 2) вплив особистих цінностей, досвіду та постав щодо власності на суспільні норми і соціальні практики володіння (екстеріоризація, категоризація, конкуренція, диференціація, дискримінація, стереотипізація, ідеалізація, інгруповий фаворитизм);

- верифіковано типи реалізації почуття власності в соціальних практиках, в основу яких покладено критерії сформованості-несформованості та актуалізованості-неактуалізованості почуття власності;

- означено *закономірності соціально-психологічної реалізації почуття власності в соціальних практиках*: 1) почуття власності особи поширюється на різні об'єкти залежно від їхньої цінності, важливості та актуальності, що утворює динамічний простір психологічного володіння особистості, який унаочнено у вигляді відцентрованих кіл: ядро, розширення, периферія. Відбувається постійна зміна валентності тих чи інших об'єктів власності, а отже, перекоструювання цієї системи є невинним; 2) багатомірність природи почуття власності визначається в його багатокомпонентній структурі, існуванні різних типів прояву та актуальних форм; 3) реалізація почуття власності розпочинається на основі інстинктивних прагнень і потреб, що поступово викристалізуються і трансформуються в процесі соціалізації завдяки залученню індивіда до соціальних практик, під впливом яких він засвоює суспільні норми та способи володіння, водночас їх конструюючи і зумовлюючи; 4) почуття власності розгортається в онтогенезі, перебуває в постійному розвитку, рушійними силами якого є психологічні, демографічні, соціокультурні, ситуаційні та об'єктні чинники в їхній взаємодії; 5) почуття власності реалізовується в різних вимірах психологічного простору особистості, одночасно розгортаючись у ньому і конструюючи та трансформуючи його; 6) почуття власності балансує між реалізацією в соціальних практиках як унормованих, буденних, рутинних діях та актуалізованим проявом його в ситуаціях загострення

потреби психологічного володіння чимсь або втрати об'єкта власності, що спонукає особу до суб'єктної активності і відповідальності; 7) реалізація почуття власності може відбуватися в трьох станах або темпоральних перспективах, перманентно коливаючись між ними: актуальному, перспективному і ретроспективному.

- вироблено психологічні засоби гармонізації прояву почуття власності в сучасному суспільстві для роботи на індивідуальному та груповому рівнях.

Поглиблено уявлення про:

- *виміри психологічного простору особистості, у яких реалізовується почуття власності*: територіальність, тілесність, фінансову сферу, матеріальні речі, соціальні контакти, ідеї, цінності, думки, часовий режим, віртуальний простір, організацію, громадянську сферу; *функції почуття власності*: сигнальну, координувальну, мотиваційно-спонукальну, оцінювальну, інтеграційну, а також пізнавальну; *мотиви реалізації почуття власності в соціальних практиках*: прагнення до самоефективності, контролю, становлення ідентичності, відчуття територіальності, належності і відповідальності; *соціальні репрезентації власності у свідомості сучасних українців*.

Уточнено:

- розуміння *почуття власності* як суб'єктивного емоційного переживання людини щодо належності їй певних об'єктів, що відображає зміст і значення, яке мають для неї реальні або абстрактні, конкретні або узагальнені об'єкти власності, тобто все те, що особа може назвати своїм.

Практичне значення результатів дослідження визначається тим, що його результати можуть бути використані в різноманітних галузях психологічної науки і практики. Виявлені закономірності й артикульовані положення адаптивно-конструювальної концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках: сприятимуть гармонізації стосунків власності в різних сферах життєдіяльності та вимірах психологічного простору людини; стануть основою для розробки рекомендацій щодо подолання негативного досвіду колективної власності та актуалізації позитивних наслідків індивідуального володіння, що сприятиме усвідомленню громадянами України себе як ефективних господарів свого дому, своєї країни та свого життя; забезпечать можливість прогнозів розвитку як особистості, спільноти та суспільства загалом; дістануть реалізацію в практичній діяльності фахівців психологічного профілю під час викладання соціальної, економічної, політичної психології, психології особистості та соціальної роботи.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Університету імені Альфреда Нобеля (акт впровадження № 378 від 23 липня 2021 р.) при викладанні дисциплін «Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Психологія розвитку та вікова психологія», «Політична та етнічна психологія», «Історія та психологія реклами»; Бердянського державного педагогічного університету (акт впровадження № 57-01/680 від 09 червня 2021 р.) при викладанні дисциплін «Соціальна психологія», «Вікова психологія», «Психологія сім'ї», «Конфліктологія», «Практикум з індивідуального консультування», «Практикум з

групової психокорекції» у процесі підготовки фахівців-психологів. Практичні напрацювання і рекомендації, представлені у роботі, було впроваджено у соціальну діяльність Громадських організацій «Халом» (акт впровадження № 232 від 14 липня 2021 р.) та «Асоціація політичних психологів України» (акт впровадження № 08-21 від 19 травня 2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Головні положення дисертації висвітлювалися на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних заходах, зокрема на *міжнародних конференціях в Україні*: «Психологічне забезпечення волонтерської діяльності» (25-27 листопада 2011, Львів); «Соціальна адаптація дорослих осіб з порушенням розвитку» (31 серпня–1 вересня 2012, Львів); «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку» (10-12 жовтня 2012, Запоріжжя); «Психологія економічного самовизначення особи і спільноти» (16-17 травня 2013, Дніпропетровськ); «Mental Health Global Challenges XXI Century» (25-26 жовтня 2018, Київ); «Psychology of Political and Economic Self-Constitution» (20 травня 2016, Київ); «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості» (26-27 вересня 2019, Херсон); «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми» (20 березня 2020, Київ); «Соціально-психологічні проблеми суспільства» (10 квітня 2020, Київ); «Моделі міждисциплінарних та міжгалузевих освітніх та освітньо-наукових програм: виклики, можливості та варіанти впровадження» (25-26 червня 2020, Одеса); «Science for and with Society in Terms of Pandemic» (10 листопада 2020, Полтава); «Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти» (15-16 квітня 2021, Луцьк); *міжнародних конференціях за кордоном*: Міжнародній літній школі «Bridging Divides: European and Eurasian Perspectives on Peace and War» (23-28 жовтня 2017, Тбілісі, Грузія); Міжнародній літній школі «Searching for Paths to Peace in Post-Soviet Eurasian Space» (11-16 червня 2018, Київ-Одеса); Міжнародній літній школі «Peace Building in Eurasia: Education, Identity and Politics» (3-8 червня 2019, Бішкек-Исик-Куль, Киргизстан); «Interconnected Security? Military Activities, Postures and Risk Reductions in the Barents, Baltic, and Black Sea» (22-23 листопада 2019, Тромсо, Норвегія), Щорічній міжнародній конференції Європейської ради молодих дослідників і аспірантів Eurodoc «Open Up Your Science!» (22-23 липня 2020, Варшава, Польща); Щорічній міжнародній конференції Eurodoc «Improving Doctoral Training in Europe» (14-15 липня 2021, Прага, Чеська Республіка); *всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах*: «Концептуальні засади дослідження соціально-психологічної природи бідності як стилю життя» (15 листопада, 2013, Суми); «Права осіб із спектром аутистичних порушень: освітні, соціальні та медичні послуги» (3-4 липня 2013, Львів); «Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства» (27 жовтня 2016, Запоріжжя); Фестивалі «SmartFest: Освіта» (1 вересня 2018, Київ); «Наукова молодь – 2018, 2020» (16 листопада 2018, 21 жовтня 2020, Київ); II Всеукраїнському конгресі із соціальної психології (із міжнародною участю) «Соціальна психологія сьогодні: здобутки та перспективи» (7-8 листопада 2019);

Звітній науковій конференції до 25-річчя створення Інституту «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі» (26-27 лютого 2019, Київ); Звітній науковій конференції Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (31 березня-2 квітня 2021, Київ); *а також на Відкритому занятті для магістрантів Державного університету Іллі* (23 вересня 2019, Тбілісі, Грузія), Центру вивчення миру Арктичного університету в Тромсо (25 листопада 2019, Тромсо, Норвегія), засіданнях лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (2018–2021).

Публікації. Основний зміст і результати дисертаційної роботи відображено в 37 публікаціях, серед яких індивідуальна монографія, 2 розділи в колективних монографіях; 9 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України; 4 статті в міжнародних наукових виданнях; 7 статей у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, та 14 публікацій у інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, що налічує 568 найменування, із них 218 – англійською мовою. Загальний обсяг дисертації становить 491 сторінку, основний зміст викладено на 362 сторінках. Робота ілюстрована 3 таблицями, 24 рисунками та додатками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної проблеми, визначено об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичну значущість дослідження, показано форми апробації результатів, описано структуру дисертаційної роботи.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження почуття власності в соціальній психології»** здійснено теоретичний аналіз наукових джерел, присвячених проблемі психологічної природи власності, зокрема потреби власності, почуття власності та стосунків власності, висвітлено теоретико-методологічні засади дослідження почуття власності як соціально-психологічного феномена, представлено особливості розгортання почуття власності в онтогенезі та описано особливості переживання індивідуальної, колективної та спільної власності.

Володіння є частиною нашого щоденного життя, що пронизує всі його сфери й прояви. Питання власності є системотвірним як для економістів, юристів, так і для психологів, насамперед її соціально-психологічної природи. У людей виникає і проявляється почуття власності («моє» чи «наше») щодо матеріальних, нематеріальних та абстрактних об'єктів. Це зумовлює когнітивний та емоційний зв'язок між особою та об'єктом власності, що, своєю чергою, впливає на самосприймання та поведінку людини.

У полі зору дослідників психологічних аспектів власності опиняються явища, які в той чи інший спосіб пов'язані з психологією володіння, – потреба у власності, ставлення до власності та почуття власності. Так, потреба у власності

визначається як інстинктивна потреба в ресурсі для суб'єктної самореалізації особи в навколишній дійсності, яка сприяє її самозбереженню, самовизначенню, саморозкриттю та самоствердженню. Потреба у власності є одним з інстинктів людини і виражається як прагнення до привласнення (Луценко М., Пайлс Р., Фройд З.). Відносини власності відображають стосунки людей щодо розподілу й присвоєння певних об'єктів, що є джерелом самореалізації особи, яка виявляється як у діяльності, так і в ставленні до інших людей (Дембицька Н., Луценко М., Москаленко В., Хазратова Н., Rudmin F.). Ставлення до власності розглядається як когнітивний конструкт, сукупність постав і стереотипів щодо власності та володіння як загалом до суспільного явища, так і до конкретних об'єктів – своїх або чужих. Психологічна власність може бути описана як афективно-когнітивний конструкт, стан, у якому особа відчуває, що об'єкт чи його частина належить їй (Beggan J., Brown E., Dirks K., Kostova T., Pierce J.); та як відчуття володіння чи психологічного зв'язку з об'єктом (Dirks K., Kostova T., Pierce J.). Будучи соціально-психологічним конструктом, почуття власності частіше постає як конкретно-суб'єктивна форма існування потреби у власності й ґрунтується на переживанні належності людині певних об'єктів (Джеймс У., Луценко М., Хазратова Н., Pierce J.). Як стверджують дослідники, останнє ґрунтується на властивості людини поширювати своє Я на все те, що хоча б певною мірою їй належить, на що вона має право, про що може сказати «моє». Ми розуміємо *почуття власності* як суб'єктивне емоційне переживання людиною належності їй певних об'єктів, що відображає зміст і значення, яке мають для неї реальні або абстрактні, конкретні або узагальнені об'єкти власності, тобто все те, що вона може назвати своїм. Це переживання виникає й розгортається в онтогенезі і реалізовується з різною мірою актуальності, валентністю, інтенсивністю протягом життя людини.

Почуття власності передбачає необхідність віддавати – не лише матеріальні ресурси, а й свій час, турботу, емоції. Піклуючись про об'єкти власності та певним чином розвиваючи їх, особа бере на себе відповідальність за їхній стан, захист і подальшу долю. Почуття відповідальності, своєю чергою, підштовхує особу до визначення пріоритетів. Воно спонукає розвиток і формування особистості, яка, крім задоволення власних потреб і бажань, орієнтована також і на допомогу іншим, турботу про них. Водночас почуття відповідальності дає відчуття власної значущості та потрібності іншим людям, підвищує самооцінку і віру в себе та спонукає до подальшого розвитку, до нових досягнень. Сам процес проживання життя стає при цьому більш усвідомленим і цілеспрямованим.

Як зазначає Хазратова Н., почуття власності є доволі складним утворенням, яке поєднує такі переживання: належності собі тієї чи іншої речі, її зв'язку з емпіричним Я людини, що дає відчуття її емоційної та сенсорної значущості, незамінності; переживання легітимності володіння об'єктом – власне, своїх прав на нього, визнаних іншими; переживання тривоги, страху, що пов'язані з потенційною можливістю втрати цього об'єкта. На нашу думку, важливим також є переживання з приводу бажання володіти якимсь об'єктом.

Дослідники соціально-психологічної природи власності доходять згоди, що остання відіграє важливу роль у повсякденному житті, у способах сприймання й оцінки людиною самої себе та інших людей, формуючи складну систему соціальних символів, що несуть інформацію про їхніх власників. Наприклад, власність символізує не тільки особистісні риси індивіда, а й особливості групи, до якої він належить, її загальний соціально-економічний стан. Люди не лише виражають свої особистісні і соціальні риси через власність, але також роблять висновки про ідентичність інших людей на основі їхньої власності (Джеймс У., Хазратова Н., Хащенко В., Furby L., Rudmin F.).

Згідно з концепцією психологічної власності (Pierce J.), яка активно розвивається в межах організаційної психології (Bokeyar A., Dai X., Hsee Ch., Noguti V., Olkers Ch., Pierce J., Shukla A., Singh S.), психологічна власність розглядається як когнітивно-афективний конструкт, що будується на основі почуття, переживання, яке відчуває особа до певних об'єктів, що можуть бути як матеріальними («моя квартира», «моя книжка»), так і нематеріальними («моя подруга», «моє робоче місце») і навіть абстрактними («мій досвід», «мої знання»).

Разом із появою почуття «власного» з'являється почуття «чужого», а це пояснює, яким чином почуття власності пов'язане з досвідом приватності, інтимності, близькості, автентичності (Кочубейник О., Нартова-Бочавер С., Пайпс Р., Татенко В., Bettelheim B., Furby L., Spiro M.), оскільки воно дає можливість відрізнити себе від інших, зумовлює персоніфікацію, усвідомлення належності чогось лише одній людині. Важливою психологічною особливістю власності є її здатність забезпечувати конфіденційність і приватність, без якої соціальне існування особи неможливе. Беттелхайм Б., Спіро М. та Фьорбі Л. на прикладі досліджень ізраїльських кібуців роблять висновок, що почуття власності особи є нерозривно пов'язаним із її особистими почуттями. Спільне користування речами, брак особистих предметів власності сприяє формуванню почуття загальної єдності, неподільності, але при цьому втрачається той емоційний зв'язок, що зумовлює виникнення інтимності почуттів, переживання їхньої особливості й своєрідності, неповторності, спрямованості на щось одне.

За своєю суттю власність полягає у володінні, керуванні та контролюванні чогось. Таким чином, почуття власності виникає на основі: контролю («те, над чим я здійснюю контроль, стає частиною моєї самосвідомості»), інтимного знання (що більше ми знаємо щось, то ймовірніше відчуваємо, що це належить нам), самоінвестування (витрачаючи енергію і час на щось, ми сильніше відчуваємо власність) (Pierce J., Kostova T., Dirks K., etc.). Належність людині чогось переживається як суб'єктивно значущий зв'язок з цим об'єктом, можливість контролювати його та впливати на нього. Ця річ несе на собі відбиток нашого Я, і її втрата або ушкодження рівнозначні завданню шкоди нашому Я. Особа, сприймаючи предмети своєї власності як продовження свого Я, прагне до постійного збільшення і накопичення їх.

Здійснений теоретико-методологічний аналіз вивчення почуття власності засвідчив, що основним фокусом уваги дослідників психологічної природи

власності був економіко-психологічний контекст. Тому актуальним і перспективним є розгляд почуття власності як соціально-психологічного феномена, який дасть змогу проаналізувати його в процесі реалізації в соціальних практиках та на цій основі сформулювати закономірності реалізації почуття власності в соціальних практиках.

У другому розділі «**Психологічні особливості реалізації почуття власності в соціальних практиках**» подано виміри психологічного простору особистості та соціальні практики, у яких реалізовується почуття власності, обґрунтовано основні положення адаптивно-конструювальної концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках.

Почуття власності проявляється в психологічному просторі особистості, одночасно відображаючи і конструюючи його. Основними вимірами психологічного простору особистості, за Нартовою-Бочавер С., є територіальність, тілесність, фінансова сфера, матеріальні речі, соціальні контакти, ідеї, цінності, думки, часовий режим. За результатами теоретичного аналізу почуття власності ми виокремлюємо ще віртуальний простір, організаційну та громадянську сфери як виміри психологічного простору особистості. Основою для їхньої диференціації було визначено можливість реалізації – тобто прояву, конструювання, реконструювання, трансформації почуття власності. Останнє як конструкт самосвідомості особи, що реалізовується в соціальних практиках та постає одночасно чинником і наслідком міжособової взаємодії, є багатовимірним утворенням, специфіка якого визначається організацією його складових і гетерогенністю його проявів.

У розумінні соціальних практик є низка неузгодженостей і полімодальних інтерпретацій, проте ми послуговуємося визначенням Титаренко Т., відповідно до якого соціальні практики мають специфічні характеристики, що відрізняють їх від інших соціальних дій, зокрема ритуал, учинок, традицію тощо, завдяки їхній повторюваності, фоновості актів конструювання особою простору власного життя.

Соціальні практики разом із суспільством історично розвиваються й трансформуються та включені в систему людських взаємин. З одного боку, вони створюються людською діяльністю, а з другого – регулюють цю діяльність. Дуалістична природа соціальних практик виражається в тому, що водночас існують об'єктивні структури, які впливають на практики, а соціальні агенти можуть впливати на соціальну дійсність через практики, трансформуючи ці структури. Практикування, ідентифікація та автономізація неможливі без постійної двосторонньої взаємодії і комунікації із соціумом, найближчим оточенням, культурним і природним простором, із власним минулим і майбутнім, що забезпечує взаємопроникнення соціального та індивідуального (Титаренко Т.). За Гутнером Г., особа постійно здійснює вчинки і переживає певні почуття відносно звичок, що були вироблені в соціальних практиках.

Дослідники соціальних практик (Кочубейник О., Настояща К., Титаренко Т., Черемних К., Яремчук С.) пропонують такі критерії їхнього визначення: неусвідомлюваність, рутинність, фоновість; повторюваність,

відтворюваність; автоматичність; культурозумовленість; тілесність; рухливість; процесуальність; вимірюваність; правилозумовленість, нормативність, конвенційність; спільність, колективність.

У межах розробленої концепції в обіг вводиться поняття *реалізація почуття власності в соціальних практиках*, яке тлумачиться як спосіб прояву, втілення і зміни почуття власності особи протягом життя в процесі міжособової та групової взаємодії. Ми розуміємо *реалізацію почуття власності в соціальних практиках* не тільки як прояв, застосування, утілення вже сформованого почуття, а розглядаємо його зміст ширше – як такий, що містить і конструювання, і продукування, і репродукування, і підтримку, і вироблення почуття власності, але як уже відбутий етап, досягнутий стан. Саме на цій основі особа набуває здатності бути чинним елементом соціальних практик, їхньою суб'єктною інстанцією, а відтак і реалізовує цю здатність. Останнє й становить предмет нашого дослідження: як особа, маючи до певної міри сформоване під впливом соціальних практик почуття власності, надалі реалізовує його в структурі тих самих практик як відносно більш самостійний носій цього почуття.

Обґрунтовуючи сегмент стабільності в конструюванні автентичності особистості, Кочубейник О. описує психосоціальні практики буденності як безумовно необхідні, консервативні, усереднені і загальнодоступні, знеособлені факти буденного життя, традиційні, упізнаванні, зрозумілі. Натомість сегмент трансформації, що є одночасно опозиційним та взаємодоповнювальним до сегменту стабільності, забезпечує численні зміни, варіації та переконструювання старого і створення нового; вирізняється добровільністю вибору предметів, відносною рідкістю, тимчасовістю, випадковістю, невизначеністю і певною хаотичністю, підвищеною емоційно-вольовою напруженістю і ризикованістю. За рушійні сили таких трансформацій дослідниця визначає ритуали, свято, екстрим і життєві кризи, які через свою епізодичність, випадковість, насиченість, бурхливість спонукають людину до видозміни і виходу за власні межі.

На основі узагальнення теоретичних розвідок та результатів емпіричних досліджень було розроблено *структурно-функціональну модель реалізації почуття власності в соціальних практиках*, на основі якої було розроблено адаптивно-конструювальну концепцію реалізації почуття власності в соціальних практиках (рис.1).

Виокремлено етапи розгортання почуття власності в процесі його становлення та реалізації в соціальних практиках: 1) онтогенетичне розгортання інстинктивних потреб особи, зокрема потреби у володінні, території, безпеці у почуття власності; 2) становлення особистісної та соціальної ідентичності на основі відчуття власності в процесі первинної соціалізації в контактних групах (сім'я, друзі, референтна група тощо); 3) життєве самовизначення і формування відчуття належності на базі інтеріоризованих суспільних цінностей і моральних норм щодо власності й володіння, бідності і багатства; 4) самоздійснення та прояв самоєфективності особи в процесі реалізації почуття власності в соціальних практиках.

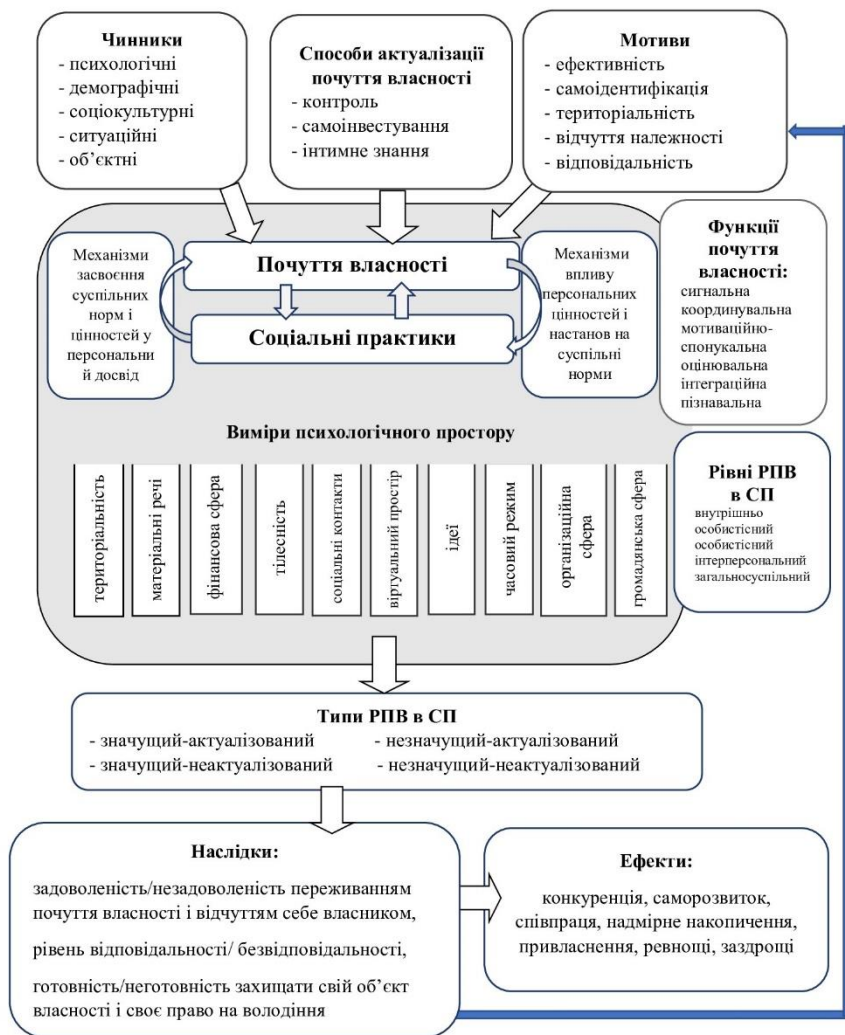

Рис. 1. Структурно-функціональна модель реалізації почуття власності в соціальних практиках

Реалізація почуття власності як соціально-психологічного феномена виконує низку важливих *функцій* як для самої особи, так і з погляду конструювання і переконструювання її соціальних практик: сигнальну – виникнення та розгортання почуття власності сигналізує особі про значущість,

цінність певного об'єкта і спонукає її спрямовувати на нього свою активність; координувальну – те, що важливе для особи, актуалізує її почуття власності і, як результат, сприймається ясніше й зрозуміліше; загальна система речей і навколишніх явищ стає структурованою відповідно до психологічного переживання особою власності; мотиваційно-спонукальну – сформоване чи актуалізоване почуття власності може спонукати особу до дії, посиленої активності або, навпаки, перешкоджати цьому; оцінювальну – позитивне чи негативне почуття власності показує, як людина ставиться до об'єктів власності чи інших суб'єктів власності; інтеграційну (дає змогу співвідносити і поєднувати внутрішні прагнення, соціальний досвід і інтеріоризувати його внутрішній план) та пізнавальну (глибше усвідомлення реальності, ніж це може дозволити логічне мислення).

Серед мотивів психологічного привласнення дослідники визначають самоефективність, самоідентифікацію і потребу мати місце (відчуття територіальності), відчуття належності, відповідальності (Pierce J.). При цьому виокремлюються три способи актуалізації формування і реалізації почуття власності: здійснення *контролю* над об'єктом власності, *інтимне пізнання об'єкта власності*, *самоінвестування* людиною своїх сил, знань, зусиль щодо об'єкта власності (Pierce J., Kostova T., Dirks K.). За рахунок впливу на ці важелі можна посилити або послабити ефекти володіння, його валентність та інтенсивність реалізації почуття власності в соціальних практиках.

Виокремимо систему *чинників*, що спонукають або загальмовують (актуалізують/деактуалізують) реалізацію почуття власності в соціальних практиках: *психологічні* (актуалізованість/неактуалізованість потреби у володінні, персональні цінності, переконання і ставлення до власності, проживання способу життя, схильність до накопичення, відповідальність, рівень самооцінки, локус контролю, рівень задоволеності життям); *демографічні* (вік, стать, сімейний статус, етап життєвого циклу; професія, рівень освіти, рівень прибутку, місце проживання); *соціокультурні* (належність до певних спільнот, культура і субкультура, групові цінності та соціальні стереотипи щодо власництва, бідності/багатства, підприємництва, споживчої поведінки тощо, економічна (у тому числі споживча, підприємницька, власницька) ідентичність, постави, мода, мова, релігія, родинні зв'язки й традиції, грамотність); *ситуаційні* (привід для привласнення, соціальне оточення, фізичне оточення, часова обмеженість, емоційний тиск, попередній досвід); *об'єктні, або особливості самого об'єкта власності* (привабливість, унікальність/масовість, доступність/недоступність).

Оскільки реалізація почуття власності в соціальних практиках є двостороннім і циклічним процесом, то в аналізі соціально-психологічних механізмів цього процесу доцільно розвести їх на дві групи: 1) соціально-психологічні механізми засвоєння суспільних норм і цінностей як внутрішнього персонального досвіду (соціальне порівняння, ідентифікація, соціалізація, наслідування, інтеріоризація, конформізм, адаптація, навіювання, переконування) та 2) соціально-психологічні механізми впливу особистих

цінностей, досвіду і постав щодо власності на суспільні норми і відповідні соціальні практики (екстеріоризація, категоризація, конкуренція, диференціація, дискримінація, стереотипізація, ідеалізація та інгруповий фаворитизм).

Почуття власності функціонує, реалізовується та проявляється на чотирьох рівнях: *інтраперсональному (внутрішньоособистісному)* – переживання, емоційні реакції на володіння певним об'єктом власності (бажання, радість, задоволення, страх, заздрість, тривога, відчай, горювання від втрати); *індивідуальному (персональному)* – об'єкт власності стає частиною або логічним продовженням особистості. Людина сприймає себе крізь призму своїх володінь, у такий спосіб вибудовуючи самооцінку, життєві стратегії, комунікацію з іншими тощо; *інтерперсональний (міжособовий, груповий)* – взаємодія різних суб'єктів володіння щодо певного об'єкта чи то з позиції конкуренції та відстоювання й захисту свого унікального права на володіння ним, чи то з позиції співпраці в умовах спільного володіння; *загальносуспільний* – функціонування загальних суспільних цінностей щодо власності і володіння, унормовування відповідних соціальних практик володіння і їх зміна (або їхнього функціонування) як певних елементів загальноприйнятих соціальних норм. Трансформація норм суспільства може приводити до зміни самих соціальних практик, а відтак і модифікувати переживання почуття власності, наново детермінувати його актуальність, валентність, інтенсивність. Водночас переживання особою чи спільнотою почуття власності щодо певного об'єкта, особливості перебігу цього переживання можуть зумовлювати зміни в соціальних практиках.

Реалізація почуття власності в соціальних практиках має наслідки, що відповідним чином впливають надалі як на активність самої особи, так і на соціальні практики, у яких це почуття реалізовується. Насамперед, йдеться про задоволеність/незадоволеність переживанням почуття власності і відчуттям себе власником, рівень відповідальності/безвідповідальності, готовності/неготовності захищати свій об'єкт власності і право на володіння ним.

Основні положення адаптивно-конструювальної концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках сформульовано у вигляді таких тез.

– Почуття власності особи поширюється на різні об'єкти залежно від їхньої цінності, важливості та рівня актуальності на певний час, що утворює динамічний простір психологічного володіння особистості, який можна унаочнити у вигляді відцентрованих кіл, де *ядро* – це об'єкти власності, які мають найвищу валентність для особи станом на тепер, *розширення* – менш значущі наразі, але загалом вагомі об'єкти власності та *периферія* – несформоване або неактуалізоване почуття власності щодо певних об'єктів, або дифузія почуттів. Відбувається постійна зміна валентності тих чи інших об'єктів власності, а отже, переконструювання цієї системи є невинним;

– Багатомірність природи почуття власності визначається в його багатокomпонентній структурі, існуванні різних типів прояву та актуальних форм;

– Реалізація почуття власності розпочинається на основі інстинктивних

прагнень і потреб, що поступово викристалізуються і трансформуються в процесі соціалізації завдяки залученню індивіда до соціальних практик, під впливом яких він засвоює суспільні норми та способи володіння, водночас їх конструюючи і зумовлюючи;

– Почуття власності розгортається в онтогенезі, перебуває в постійному розвитку, рушійними силами якого є психологічні, демографічні, соціокультурні, ситуаційні та об'єктні (властивості самого об'єкта власності) чинники в їхній взаємодії (рис.2);

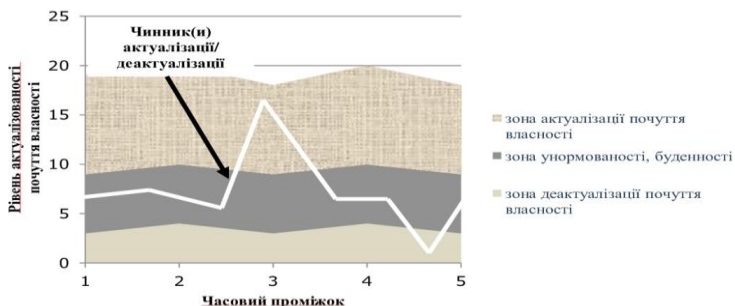

Рис. 2. Балансувальна природа реалізації почуття власності в соціальних практиках

– Адаптивна природа почуття власності зумовлює його балансування між реалізацією в соціальних практиках як унормованих, буденних, рутинних діях та актуалізованим проявом його в ситуаціях загострення потреби психологічного володіння чимсь або втрати об'єкта власності, що спонукає особу до суб'єктної активності і відповідальності;

– Почуття власності реалізується в різних вимірах психологічного простору особистості (територіальність, тілесність, соціальні контакти, фінансова сфера, матеріальні речі, віртуальний простір, часовий режим, ідеї, організаційна та громадянська сфери), одночасно розгортаючись у ньому і конструюючи та трансформуючи його;

– Реалізація почуття власності може відбуватися в трьох станах або темпоральних перспективах, перманентно коливаючись між ними: актуальному (переживання щодо володіння на теперішній час), перспективному (мотивація привласнення, бажання мати у майбутньому) і ретроспективному (сум, ностальгія за тим, що втрачено чи залишилося в минулому).

У третьому розділі «Соціально-психологічний контекст реалізації почуття власності» обґрунтовано стратегію дослідження реалізації почуття власності в соціальних практиках, наведено результати емпіричного вивчення соціальних репрезентацій власності, мотивації психологічного привласнення та соціокультурних чинників реалізації почуття власності в соціальних практиках.

З огляду на брак спеціалізованих методик для вивчення почуття власності як соціально-психологічного феномена було розроблено авторський дизайн дослідження, що поєднував різні методи та дав змогу реалізувати поетапну стратегію вивчення різних аспектів реалізації почуття власності в соціальних практиках. У запропонованому комплексі поєднано як кількісні, так і якісні методи дослідження: асоціативний експеримент, семантичний диференціал, експертне опитування, фокус-група, контент-аналіз. Запропонована програма включала десять *етапів дослідження*: визначення соціальних репрезентацій власності та грошей (асоціативний експеримент – 150 та 50 осіб; семантичний диференціал – 240 і 142 особи відповідно) в уявленнях українців; мотивації психологічного привласнення та психологічних наслідків (150 осіб); ідентифікація вимірів психологічного простору, у яких відбувається реалізація почуття власності, особливостей його прояву, виокремлення типових соціальних практик, у яких можлива реалізація почуття власності особи (фокус-група – 108 осіб та експертне опитування – 10 осіб); теоретичне обґрунтування та емпірична верифікація типів реалізації почуття власності в соціальних практиках (627 осіб); визначення особливостей реалізації почуття власності залежно від рівня тяжіння до бідності (424 особи); аналіз особливостей прояву почуття власності у віртуальному просторі (158 осіб); визначення структурно-динамічних особливостей проживання почуття власності в умовах карантинних обмежень пандемії COVID-19 (363 особи); визначення особливостей реалізації почуття власності у просторі індивідуалізму та колективізму (фокус-групи – 23 особи та опитування – 163 особи); перевірка ефективності запропонованої тренінгової програми (47 осіб). *Загальна кількість досліджуваних* становила 2655 осіб. Кожний з означених етапів мав своє завдання, спеціальні методи, окремі вибірки, релевантні поставленим завданням, що дало змогу реалізувати багатоаспектний аналіз предмету дослідження.

Для визначення соціальних репрезентацій власності та грошей в уявленнях українців, змістової сутності поняття володіння і функцій, які воно виконує в життєдіяльності людини, мотивації психологічного привласнення було застосовано опитування, асоціативний експеримент та семантичний диференціал, а дані опрацьовано за допомогою контент-аналізу та методів математичної статистики.

Для визначення основних мотивів психологічного привласнення було проведено асоціативний експеримент з подальшою обробкою даних. Було опитано 150 осіб віком від 18 до 72 років, 58% жінок і 42% чоловіків. Установлено, що провідними мотивами психологічного привласнення є: право контролювати та розпоряджатися; можливість самостійного використання; недоступність для інших; відчуття, що щось належить саме тобі; умови набуття власності; легітимне (юридично визнане) право володіння; відповідальність за об'єкт власності; ресурси і можливості, які дає об'єкт власності; досяжність; задоволення потреб; засіб самопрезентації та самовираження.

Означені чинники у взаємодії з внутрішніми мотивами особистості, її уявленнями про власність і відповідними поставами утворюють соціально-

психологічний контекст реалізації почуття власності в соціальних практиках.

У четвертому розділі «Психологічний зміст реалізації почуття власності в соціальних практиках» наведено результати емпіричного дослідження з визначення провідних соціальних практик, у яких реалізовується почуття власності, та верифіковано типи реалізації почуття власності в соціальних практиках.

На основі теоретично визначених вимірів психологічного простору особистості було емпірично виявлено провідні, найтипівіші соціальні практики, у яких і відбувається реалізація почуття власності. Для цього було проведено 10 фокус-груп зі 108 учасниками, по 10-11 осіб у кожній групі, які працювали над окремим виміром реалізації почуття власності. Їм пропонувалося виокремити найбільш поширені і типові соціальні практики володіння у відповідній сфері та обговорити особливості їхнього прояву. Так, кожна група визначила в середньому 4-6 найтипівіших практик у кожній сфері. Розроблений перелік на наступному етапі було запропоновано 10 експертам для оцінки на відповідність до визначення соціальних практик та, як результат, змісту найбільш типових практик, які було використано для проектування подальшого дослідження. Узгодженість оцінок експертів визначалася за допомогою коефіцієнта конкордації, а їхні показники (від 0,706 до 0,834) говорять про високу узгодженість думок експертів.

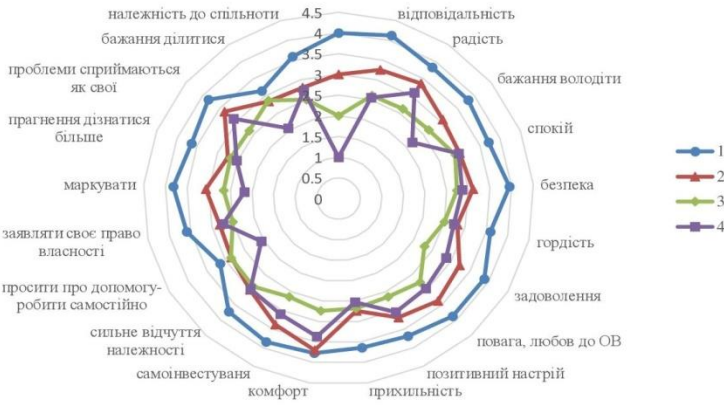
За найтипівіші *соціальні практики, у яких реалізовується почуття власності*, було визначено: розподіл і планування витрат; персоналізацію і маркування своєї території; купівлю/продаж речей; спілкування з близькими людьми, рідними й друзями; викладання фото та інформації про себе у віртуальний простір; догляд себе і свого тіла; планування свого часу, розпорядку дня; виконання посадових обов'язків; створення інтелектуального або творчого продукту; участь у справах місцевої громади. Соціальні практики є простором для реалізації почуття власності і можуть бути як економічно, так і неекономічно зумовлені.

Наступним етапом дослідження стала емпірична верифікація типів реалізації почуття власності в соціальних практиках. Із цією метою опитано 630 осіб, які були умовно об'єднані в тридцять підвбірок на основі десяти вимірів психологічного простору особистості. Кожний із них вивчався на прикладі попередньо визначених соціальних практик у трьох темпоральних вимірах – актуальному (особливості проживання почуття власності на теперішній час), перспективному (бажання психологічно привласнити певний об'єкт) і ретроспективному (сум, ностальгія за втраченим або страх утратити об'єкт власності). Респондентам пропонувалося по чергово опис трьох соціальних практик. Крім визначення актуальності, типовості кожної з практик для респондента, за допомогою семантичного диференціала треба було оцінити, що респонденти відчувають у такій ситуації щодо зазначеного об'єкта власності. Семантичний диференціал налічував 20 біполярних характеристик, які були виокремлені як найбільш типові для опису почуття власності на попередніх етапах дослідження.

В основу визначення *типів* реалізації почуття власності в соціальних практиках було покладено два критерії: суб'єктивну значущість/незначущість переживання або сформованість/несформованість та актуалізованість/деактуалізованість на теперішній час, кожний з яких мав високий, середній і низький рівень прояву. Відповідно утворилося дев'ять типів реалізації почуття власності в соціальних практиках (чотири основних і п'ять, що мають проміжний прояв): *несформоване-неактуалізоване*, що характеризується байдужістю до об'єкта власності, низьким рівнем мотивації привласнення, небажанням проявлятися, розвиватися, брати на себе відповідальність за об'єкт; *несформоване-актуалізоване*, виділяється середнім рівнем відповідальності, бажанням мати і відстоювати свій об'єкт власності, без виразного позитивного чи негативного прояву щодо володіння; *сформоване-неактуалізоване* – здорове ставлення до власності без загостреного переживання, що супроводжується відчуттям комфорту, безпеки, радості та відповідальності; *сформоване-актуалізоване* – найдинамічніше переживання, що характеризується підвищеним рівнем відповідальності, бажанням мати і маркувати, інвестувати власні ресурси, високим рівнем ідентифікації з об'єктом власності. Якщо об'єкт не значущий, тобто не сформоване почуття власності щодо нього, то надмірний рівень актуалізації почуття призводить до більшого відторгнення, відрази та сорому. Бажання чи готовність ділитися з'являється тільки при середньому рівні актуалізованості за умови сформованого почуття власності на середньому чи високому рівні. Надмірна актуалізація веде до зниження готовності ділитися. Якщо почуття власності сформоване принаймні на середньому рівні за умови середнього і високого рівня актуалізації вже відбуваються позитивні зрушення у прояві відповідальності і суб'єктної активності. Для опису кожного з типів як критерії оцінки було використано компоненти почуття власності: силу відчуження себе власником, рівень контролю, готовність ділитися та бажання розпоряджатися, рівень самоінвестування та ідентичності.

За результатами факторного аналізу, який було здійснено з варімакс-обертанням із нормалізацією Кайзера серед ознак семантичного диференціалу, що змістово описують особливості проживання почуття власності, виділилося чотири біполярних фактори, що описують 67,2% сумарної дисперсії (КМО=,963, Бартлета=,000): позитивна привабливість (прихильність) – зневага (знецінення), комфортна безпечність – страх, самоінвестування (залученість) – пасивно-агресивна байдужість, готовність – неготовність ділитися, маркувати і відстоювати своє право володіння. На цій основі проводилася подальша інтерпретація змісту типів реалізації почуття власності в соціальних практиках з урахуванням середніх значень.

За допомогою однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA ми порівняли середні значення різних змістових ознак почуття власності в чотирьох основних підгрупах респондентів (рис. 3). Статистично значущі відмінності у прояві усіх показників зафіксовані саме для групи зі значущим-актуалізованим типом реалізації почуття власності.

Примітка: 1 – підгрупа зі значущим та актуалізованим почуттям власності; 2 – підгрупа із значущим та неактуалізованим почуттям власності; 3 – підгрупа з незначущим та актуалізованим почуттям власності; 4 – підгрупа з незначущим та неактуалізованим почуттям власності.

Рис. 3. Змістові особливості прояву почуття власності в групах з різним рівнем значущості та актуальності проживання почуття власності.

Для визначення особливостей прояву почуття власності у віртуальному просторі, зокрема щодо власного профілю, було опитано 158 осіб – користувачів Інтернетом та соціальними мережами – віком від 15 до 77 років. Опитувальник містив 16 змістових питань та питання про соціально-демографічні дані респондентів. У результаті зафіксовано високий рівень ефекту володіння щодо персонального профілю чи акаунту в соціальних мережах, які сприймаються суб'єктами інформаційної діяльності як власний простір з усіма атрибутами психологічного володіння. Продемонстровано ознаки психологічності віртуального простору, що виражається в підвищеній персоналізації, ідентифікації з інтернет-спільнотою, мотивації/демотивації активності в соціальних мережах, залученості, співпереживанні і страху втрати. Показано наявність та якісне вираження змін у феноменології переживання власності та ідентичності суб'єктом, психічні функції якого дедалі частіше активізуються не в умовах традиційного діалогічного спілкування, а в перенасиченому інформацією медіапросторі, у ситуації гіперреальності і гіпертексту. Почуття власності щодо віртуального простору має ті самі ознаки, що й у реальному просторі, а саме: самоінвестування, територіальність або платформу, самоідентифікацію або віртуальну ідентичність, самоефективність, захист, можливість контролювати, персоналізацію, страх втрати. Спостерігається суттєве викривлення віртуальної ідентичності, що полягає в необ'єктивній оцінці представленості власного і чужого життя в соцмережах. Було зафіксовано

три парадокси в процесі реалізації почуття власності в соціальних мережах: 1) добровільно створюючи аккаунт і розміщуючи приватну інформацію, користувачі демонструють високий рівень незадоволеності з того, що будь-хто може знайти і використати їхні дані; 2) що більше особа залучається до діяльності в інтернет-просторі, створенні контенту, то сильнішим стає її почуття власності щодо цієї сфери, а отже посилюється відчуття контролю над нею, але водночас збільшується залежність і реальна неможливість контролювати свою активність і ступінь залученості до соціальних мереж; 3) створення привабливішого образу себе і невизнання цього за собою, з одного боку, та фіксування такої невідповідності за іншими – із другого.

Ще одне дослідження було спрямоване на вивчення структурно-динамічних особливостей проживання почуття власності в умовах карантинних обмежень під час пандемії COVID-19, яка інтерпретувалася як фактор посилення чи послаблення почуття власності щодо певних об'єктів володіння (N = 363 особи). Було зроблено два заміри: під час жорстких карантинних обмежень та через два місяці після їхнього послаблення. Доведено, що в умовах підвищеної загрози, зокрема поширення пандемії, почуття власності щодо різних об'єктів проявляється в різних модальностях, з різною інтенсивністю, тривалістю, глибиною і навіть рівнем усвідомлюваності. Змінюється предметний зміст цього переживання і соціальні практики його реалізації. У ситуації, що склалася і стала загрозливою як для фізичного здоров'я людини, так і для її психологічного комфорту, переживання почуття власності щодо об'єктів, які особа в змозі контролювати, виконувало функції стабілізації, забезпечення психологічної безпеки, а відтак покращення психологічного благополуччя в кризових умовах. У пошуку інших ресурсів стабілізації й захисту увага респондентів була перефокусована на об'єкти власності, щодо яких залишилася можливість контролю, зокрема догляд тіла і фізичні навантаження, організація робочого чи навчального місця, створення і персоналізація простору для відпочинку та усамітнення. Відбулося переосмислення цінності коштовних речей, які втратили свою актуальність і значущість, та соціальних контактів, зокрема з близькими людьми, цінність яких істотно зросла і залишилася на такому самому рівні вже після завершення карантинних обмежень.

У п'ятому розділі «Соціально-психологічні особливості трансформації почуття власності в сучасному суспільстві» увагу було сфокусовано на практично-перспективних аспектах дослідження почуття власності. Зокрема проаналізовано основні тенденції трансформації почуття власності в сучасному суспільстві, запропоновано засоби гармонізації проживання почуття власності та запропоновано розгорнуте бачення перспектив подальшого розвитку і можливостей застосування в практичній площині адаптивно-конструювальної концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках.

У сучасному постіндустріальному суспільстві дедалі актуальнішим стає не володіння, а користування речами. Важливішим виявляється не власність як така, а функції, які вона може виконувати, таким чином супроводжуючи і

забезпечуючи насичене й змістовне буття особи. Відбувається зсув з орієнтації на минуле чи майбутнє, що характерно, на думку Васютинського В., для колективістських суспільств, на схильність до проживання теперішнього, яка властива індивідуалістичному суспільству. У дослідженнях, присвячених вивченню власності, індивідуалізм традиційно розглядають як джерело посилення власницьких потягів, що супроводжується посиленням контролем, почуттям відповідальності та самоінвестування в об'єкт власності і самореалізації за його рахунок. Колективізм, навпаки, спонукає осіб до єднання з групою, розчинення в ній, а отже, послаблення й розмивання прагнень до індивідуалізованого володіння.

Ще одним напрямом трансформації почуття власності є віртуалізація і діджиталізація суспільства, що, як було показано вище, не лише видозмінює і викривлює особливості презентації і сприймання власності «своєї» і «чужої», а й наділяє її додатковими функціями. Змінюються й особливості проживання та способи актуалізації почуття власності у віртуальному просторі. Однак цей напрям потребує детального вивчення і може становити одну з перспектив подальших досліджень.

Нівелювання й знецінення потреби у власності протягом тривалого періоду призвело до послаблення почуття власності і несформованості економічного мислення сучасних українців та їхньої суб'єктної позиції власника як щодо свого життя, соціальних стосунків, так і щодо колективної власності. З огляду на це, в роботі запропоновано засоби гармонізації почуття власності особи для індивідуальної та групової роботи. Зокрема подано програму тренінгу гармонізації почуття власності, упровадження якої сприяло підвищенню рівня відповідальності, усвідомленості, самоефективності та соціальної активності учасників. Розроблена програма є ефективною в роботі з молоддю з метою гармонізації почуття власності і, за потреби, може бути доповнена та експлікована щодо різних сфер власності серед дорослого населення.

Незадоволена потреба у власності або, навпаки, надмірно розвинене й актуалізоване почуття власності може викликати негативні почуття, переживання, страхи, тривогу, фрустрацію тощо. Для відпрацювання таких негативних емоцій важливо усвідомлювати свої стосунки з конкретним об'єктом власності. Із цією метою було запропоновано низку дієвих технік індивідуальної роботи з неусвідомленими або важко рефлексованими переживаннями з приводу психології володіння.

З огляду на те, що представлена в дисертації тема є надзвичайно широкою, багатоаспектною, різноплановою і, до того ж, маловивченою в сучасній психологічній науці, її подальше дослідження відкриває широкі можливості як у наукових пошуках, так і в практичній площині психологічної допомоги. Так, ми виділили кілька можливих напрямів подальших досліджень: філософія мінімалізму, формування відповідального громадянства, поширення екологічних практик і формування відповідального ставлення до об'єктів спільного користування (місто, громада, парки, екосистеми), прояв почуття власності щодо свого тіла (самореалізація і прояв через власне тіло,

вибудовування і відстоювання меж, насильство, б'ютипроцедури, пірсинг, сурогатне материнство, донорство тощо), психологічні аспекти марнотратства, чинники накопичення, деструктивні фінансові стратегії, волонтерство. Особливої уваги потребує емпіричне вивчення особливостей формування та прояву колективного й спільного почуття власності, готовності ділитися, створювати спільні проєкти на рівні сім'ї, референтної групи, робочого колективу, громади, чи країни загалом.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання проблеми, що виявляється в з'ясуванні соціально-психологічних закономірностей реалізації почуття власності в соціальних практиках; розкритті психологічного змісту реалізації (прояву, втілення, зміни) почуття власності в процесі залучення, входження, набуття досвіду приєднання особи і спільноти до сучасних соціальних практик; виявленні змістових і динамічних характеристик і множинності зв'язків соціальних практик і почуття власності. Здійснений теоретичний, емпіричний і практико-психологічний аналіз феномена почуття власності та особливостей його реалізації в соціальних практиках дає змогу зробити такі **висновки**.

1. Аналіз, узагальнення та систематизація підходів до розуміння психологічної природи власності дали змогу визначити *почуття власності* як суб'єктивне емоційне переживання людиною належності їй певних об'єктів, що відображає зміст і значення, яке мають для неї реальні або абстрактні, конкретні або узагальнені об'єкти власності, тобто все те, що вона може назвати своїм. Це переживання виникає й розгортається в онтогенезі і реалізовується з різною мірою актуальності, валентністю, інтенсивністю протягом життя людини. У роботі введено в обіг поняття *реалізації почуття власності в соціальних практиках*, яке розуміється як спосіб прояву, втілення і зміни почуття власності особи протягом життя в процесі міжособової та групової взаємодії.

2. Результати дослідження узагальнено у вигляді *адаптивно-конструювальної концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках*, яка на основі виявлених змістових і динамічних ознак почуття власності пояснює його реалізацію в соціальних практиках як коливання, балансування між рутинністю, буденністю, неусвідомленістю соціальних практик і прагненням до суб'єктивних проявів та формування відповідальної особистості. В основу концепції покладено структурно-функціональну модель реалізації почуття власності в соціальних практиках, що відображає мотиви, чинники та способи актуалізації почуття власності в соціальних практиках; розкриває функції, етапи, соціально-психологічні механізми, типи, наслідки та ефекти реалізації почуття власності в соціальних практиках; дає змогу вивчити закономірності цього процесу.

Викремлено *чинники*, що спонукають або загальмовують реалізацію почуття власності в соціальних практиках: психологічні (актуалізованість/неактуалізованість потреби у володінні, персональні цінності, переконання і ставлення до власності,

проживання способу життя, схильність до накопичення, відповідальність, рівень самооцінки, локус контролю, рівень задоволеності життям); демографічні (вік, стать, сімейний статус, етап життєвого циклу; професія, рівень освіти, рівень прибутку, місце проживання); соціокультурні (належність до певних спільнот, культура і субкультура, групові цінності та соціальні стереотипи щодо власництва, бідності/багатства, підприємництва, споживчої поведінки тощо, економічна (у тому числі споживча, підприємницька, власницька) ідентичність, постова, мода, мова, релігія, родинні зв'язки й традиції, грамотність); ситуаційні (привід для привласнення, соціальне оточення, фізичне оточення, часова обмеженість, емоційний тиск, попередній досвід); об'єктні або особливості самого об'єкта власності (привабливість, його унікальність/масовість, доступність/недоступність).

Почуття власності як соціально-психологічний феномен виконує низку *функцій* як для самої особи, так і з погляду конструювання і переконструювання її соціальних практик: сигнальну, координувальну, мотиваційно-спонукальну, оцінювальну, інтеграційну та пізнавальну. Охарактеризовано три *компоненти* реалізації почуття власності в соціальних практиках: афективний – емоційні переживання, пов'язані з володінням щодо самого об'єкта власності, щодо себе як власника та щодо інших суб'єктів володіння; когнітивний – знання, соціальні постова, стереотипи щодо володіння, власності, бідності-багатства тощо; поведінковий – дії, активність щодо об'єкта власності, щодо себе та інших суб'єктів власності, які відображаються в процесі реалізації почуття власності. Основними *мотивами* реалізації почуття власності в соціальних практиках визначено: прагнення до самоефективності, становлення ідентичності, відчуття територіальності, належності і відповідальності.

Актуалізація прояву почуття власності можлива за рахунок посилення контролю над об'єктом власності, поглиблення інтимного знання про нього, а також самоінвестування сил, знань, зусиль щодо об'єкта власності. Впливаючи на ці змінні, можна посилити або послабити почуття власності, його валентність та інтенсивність реалізації в соціальних практиках.

Основними *соціально-психологічними механізмами реалізації почуття власності в соціальних практиках*, що забезпечують двосторонність цього процесу, є: 1) соціально-психологічні механізми засвоєння суспільних норм і цінностей як внутрішнього персонального досвіду (соціальне порівняння, ідентифікація, соціалізація, наслідування, інтеріоризація, конформізм, адаптація, навіювання, переконування) та 2) соціально-психологічні механізми впливу особистих цінностей, досвіду та постав щодо власності на суспільні норми і соціальні практики володіння (екстеріоризація, категоризація, конкуренція, диференціація, дискримінація, стереотипізація, ідеалізація, інгруповий фаворитизм).

Визначено основні *закономірності реалізації почуття власності в соціальних практиках*.

- Почуття власності особи поширюється на різні об'єкти залежно від їхньої цінності, важливості та рівня актуальності на певний час, що утворює

динамічний простір психологічного володіння особистості, що містить *ядро* (об'єкти власності, які мають найвищу актуальну валентність), *розширення* (менш значущі наразі, але загалом вагомі об'єкти) та *периферія* (дифузія почуття власності певних об'єктів). Відбувається постійна зміна валентності тих чи інших об'єктів власності, а отже, переконструювання цієї системи є невинним.

- Багатомірність природи почуття власності визначається в його багатокомпонентній структурі, існуванні різних типів прояву почуття та актуальних форм.

- Його реалізація розпочинається на основі інстинктивних прагнень і потреб, що поступово викристалізуються і трансформуються в процесі соціалізації та залучення особи до соціальних практик, під впливом яких вона засвоює суспільні норми та способи володіння, водночас їх конструюючи і зумовлюючи.

- Почуття власності розгортається в онтогенезі, перебуває в постійному розвитку, рушійними силами якого є психологічні, демографічні, соціокультурні, ситуаційні та об'єктні чинники у їхній взаємодії.

- Почуття власності реалізується в різних вимірах психологічного простору особистості, одночасно розгортаючись у ньому і конструюючи та трансформуючи його.

- Почуття власності має адаптивний характер та балансує між реалізацією в соціальних практиках як унормованих, буденних, рутинних діях та актуалізованим проявом його в ситуаціях загострення потреби психологічного володіння чимсь або втрати об'єкта власності, що спонукає особу до суб'єктної активності і відповідальності.

- Реалізація почуття власності може відбуватися в трьох темпоральних перспективах, перманентно коливаючись між ними: актуальному (переживання щодо володіння на теперішній час), перспективному (мотивація привласнення, бажання мати у майбутньому) і ретроспективному (сум, ностальгія за тим, що втрачено).

3. Почуття власності як конструкт самосвідомості особи, що реалізується в соціальних практиках та постає одночасно чинником і наслідком міжособової взаємодії, є багатовимірним утворенням, специфіка якого визначається організацією його складових і гетерогенністю його проявів. Почуття власності реалізується на чотирьох рівнях: інтраперсональному, індивідуальному, інтерперсональному та загальносуспільному. Як було показано, реалізація почуття власності здійснюється в різних *вимірах психологічного простору особистості*: територіальності, тілесності, фінансовій сфері, матеріальних речах, соціальних контактах, ідеях, цінностях, думках, часовому режимі, віртуальному просторі, організації, компанії, громадянській сфері. Найтиповішими *соціальними практиками, у яких реалізується почуття власності*, було визначено: розподіл і планування витрат; персоналізацію і маркування своєї території; купівлю/продаж речей; спілкування з близькими людьми, рідними й друзями; викладання фото та інформації про себе в інформаційний простір; догляд себе і свого тіла; планування свого часу, розпорядку дня; виконання посадових обов'язків; створення інтелектуального

або творчого продукту; участь у справах місцевої громади. Соціальні практики є простором для реалізації почуття власності і можуть бути як економічно, так і нееконімічно зумовлені.

Становлення та реалізація почуття власності розгортається в кілька *етанів*: 1) онтогенетичне розгортання інстинктивних потреб особи у володінні, території, безпеці в почуття власності (упредметнена екстеріоризація); 2) становлення особистісної та соціальної ідентичності на основі відчуття власності в процесі первинної соціалізації в контактних групах; 3) життєве самовизначення і формування відчуття належності на базі інтеріоризованих суспільних цінностей і моральних норм щодо власності й володіння, бідності і багатства; 4) самоздійснення та прояв самоефективності особи в процесі реалізації почуття власності в соціальних практиках.

4. Почуття власності в різних сферах може реалізовуватися в континуумі сформованості-несформованості, а отже значущості-незначущості як соціально-психологічного явища та актуальності-неактуальності певного переживання на конкретний момент часу, що створює основу для виокремлення *типів реалізації почуття власності в соціальних практиках*: сформоване (значуще) – актуалізоване, сформоване (значуще) – неактуалізоване, несформоване (незначуще) – актуалізоване, несформоване (незначуще) – неактуалізоване.

5. На основі теоретичних узагальнень емпіричних даних та власного практичного досвіду було вироблено та запропоновано *засоби гармонізації проявів почуття власності* в процесі надання індивідуальної та групової психологічної допомоги. Запропоновані методи практичної роботи стануть у нагоді психологам у роботі зі ставленням до власності, самосприйняттям на основі власності, подоланням стигматизації через майнову нерівність і загалом гармонізацією прояву почуття власності.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаються в розширенні й поглибленні емпіричних досліджень у цій царині, зокрема щодо відмінностей у проживанні почуття власності залежно від статі, віку, часу володіння об'єктом, соціокультурних та поколінних особливостей, індивідуального досвіду власників, зміни та можливостей актуалізації та проживання почуття власності у віртуальному просторі, що сприятиме подальшій розробці, науковому обґрунтуванню і практичному застосуванню концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках. Отримані дані можуть набути продовження у визначенні можливостей розвитку й підтримки колективного почуття власності в сім'ї, громаді, команді, компанії, країні тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії та розділи у монографіях:

1. Губеладзе, І.Г. (2021). *Соціальна психологія власності*. К.: Талком.
2. Губеладзе, І.Г. (2016). *Соціально-психологічна характеристика*

економічного самовизначення сільського і міського населення. В. В. Васютинський (Ред.), *Соціальна психологія бідності*. (с. 100-107). К.: Міленіум.

3. Губеладзе, І.Г. (2016). Психологічні особливості узвичаєння бідності та адаптації до неї в сільському і міському середовищі. В. В. Васютинський (Ред.), *Соціальна психологія бідності*. (108-117). К.: Міленіум.
Статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України:
4. Губеладзе, І. Г. (2012). Бідність як стиль життя в сільському і міському середовищі: програма дослідження. *Проблеми політичної психології*, 13, 154-161.
5. Губеладзе, І. Г. (2013). Формування почуття власності у дошкільників у процесі економічної соціалізації. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*, 28, 153–158.
6. Hubeladze, I.H. (2016). Psychological peculiarities of maintaining a family relationship in conditions of military conflict. *Problems of political psychology*, 4 (18), 15-23.
7. Губеладзе, І.Г. (2017). Засоби психологічної підтримки сільської молоді, яка мігрувала у місто. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 40 (43), 101-114.
8. Hubeladze, I. (2018). Social and psychological determination of personal sense of ownership formation in ontogenesis. *Problems of political psychology*, 7 (21), 30-42. doi:10.33120/porp-Vol21-Year2018-3
9. Губеладзе, І.Г. (2019). Почуття власності як соціально-психологічний феномен: концептуалізація поняття. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 43 (46), 141-148. doi: 10.33120/ssj.vi43(46)
10. Hubeladze, I. (2019). Image of Money in Mind of Modern Ukrainian Youth. *Психологічні науки: здобутки та перспективи*, 1-2 (13-14), 30-41.
11. Губеладзе, І.Г. (2021). Реалізація почуття власності в соціальних практиках: перспективи досліджень і впровадження в практику. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*, 70, 63-69. doi:10.26565/2225-7756-2021-70-08
12. Губеладзе, І. (2021). Використання метафоричних асоціативних карт для опрацювання стосунків власності. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*, 12 (1), 48-57. doi: 10.31548/hspedagog2021.01.048

Статті у міжнародних наукових виданнях:

13. Hubeladze, I. (2020). Sense of ownership as a factor for psychological space and privacy formation. *American Journal for Fundamental, Applied & Experimental Research*, 3 (18), 99-104.
14. Hubeladze, I. (2020). Sense of ownership realization in the space of individualism and collectivism. *American Journal for Fundamental, Applied and Experimental Research*, 4 (19), 14-20.
15. Губеладзе, І.Г. (2021). Мотивація психологічного привласнення: емпіричне

дослідження. *Psychological Journal*, 7, 4(48), 122-130. doi:10.31108/1.2021.7.4.122.5

16. Hubeladze, I. (2021). The social and psychological concept of the sense of ownership realization in social practices. *American Journal for Fundamental, Applied & Experimental Research*, 20 (1), 14-22.

Статті у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

17. Губеладзе, І.Г. (2020). Соціальні практики володіння як простір реалізації почуття власності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 46 (49), 242-250. doi: 10.33120/ssj.vi46(49).173
18. Hubeladze, I. (2020). Collective sense of ownership as to own country and international tensions: a source of confrontation or a factor for unity. *Problems of Political Psychology*, 9(23), 22-37. doi: 10.33120/popp-Vol23-Year2020-44
19. Hubeladze, I. (2020). Psychological features of sense of ownership realization in social networks. *Habitus*, 20, 214-219. doi:10.32843/2663-5208.2020.20.39
20. Губеладзе, І.Г. (2021). Методи та організація дослідження особливостей реалізації почуття власності в соціальних практиках. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(22), 45-53. doi: 10.31108/2.2021.1.2
21. Губеладзе, І.Г. (2021). Психологічні засоби попередження і протидії стигматизації і булінгу через майнову нерівність в освітньому середовищі. *Габітус*, 24, 2, 135-139. doi: 10.32843/2663- 5208.2021.24.2.24
22. Губеладзе, І.Г. (2021). Соціально-психологічні особливості сільських і міських жителів з різним рівнем психологічного тяжіння до бідності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія Психологія*, 32 (71), 2, 62-67.
23. Губеладзе, І.Г. (2021). Тренінгова програма гармонізації почуття власності. *Психологічні перспективи*, 37, 40-54. doi: 10.29038/2227-1376-2021-37-40-54

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

24. Губеладзе, І.Г. (2012). Психологічна готовність волонтерів до діяльності з подолання культури бідності. *Психологічне забезпечення волонтерської діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (25-27 листопада 2011 р.)*. Львів, 93–97.
25. Губеладзе, І. Г. (2012). Бідність як чинник поглиблення соціально-психологічної дезадаптації людей з вадами розвитку. *Соціальна адаптація дорослих осіб з порушенням розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (31 серпня–1 вересня 2012 р.)*. Львів: ТзОВ «Тріада плюс», 59–65.
26. Губеладзе, І. Г. (2012). Психологічні чинники подолання культури бідності в сільському середовищі. *Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (10-12 жовтня 2012 р.)*. Запоріжжя: ЗНУ, 149-151.

27. Губеладзе, І. Г. (2013). Особливості економічного самовизначення сільської і міської молоді. *Психологія економічного самовизначення особи і спільноти: матеріали I Міжнародного науково-практичного семінару* (16-17 травня 2013 р. Дніпропетровськ–Запоріжжя). Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 121–124.
28. Губеладзе, І.Г. (2013). Стратегії економічної поведінки сільського і міського населення. *Концептуальні засади дослідження соціально-психологічної природи бідності як стилю життя: матеріали науково-практичного семінару*. Суми, 36-41.
29. Губеладзе, І.Г. (2013). Труднощі соціально-психологічної адаптації сільської молоді, що психологічно тяжіє до бідності. *Права осіб із спектром аутистичних порушень: освітні, соціальні та медичні послуги: матеріали науково-практичної конференції* (3-4 липня 2013 р.). Львів: «Тріада плюс», 39-44.
30. Губеладзе, І.Г. (2016). Образ грошей у свідомості сільського і міського населення. *Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства: матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару* (27 жовтня 2016 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 27-30.
31. Hubeladze, I. (2016). Rural and Urban Poverty: main differences. *Psychology of Political and Economic Self-Constitution: Proceedings of the IV International scientific and practical seminar* (May, 20-th, 2016). Kyiv, 119-123.
32. Губеладзе, І.Г. (2017). Психологічна дистанція між членами родини як фактор підтримання родинних зв'язків в умовах воєнного конфлікту. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (10-11 лютого 2017 р.). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.
33. Hubeladze, I. (2018). Psychological Sense of Ownership: from Disorders to Norm. *Mental Health Global Challenges XXI Century. MGHC proceedings*. Rome, 29-30.
34. Губеладзе, І. Г. (2020). Почуття власності як соціально-психологічний атрибут особистості. *Соціально-психологічні проблеми суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (10 квітня 2020 р.). Київ, 213-216.
35. Губеладзе, І.Г. (2020). Проблема вивчення власності в наукових дослідженнях: міждисциплінарний підхід. *Моделі міждисциплінарних та міжгалузевих освітніх та освітньо-наукових програм: виклики, можливості та варіанти впровадження: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (25-26 червня 2020 р.). Одеса, 25-28.
36. Губеладзе, І.Г., Боровинська, І.Є., & Мирончак, К. В. (2020). Роль почуття власності у формуванні життєвої успішності та кар'єрного зростання молодого вченого. *Наукова молодь-2020: збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених* (21 жовтня 2020 р.). Київ, 108-112.

37. Губеладзе, І.Г. (2021). Актуалізація почуття власності в період пандемії COVID-19. *Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (15-16 квітня 2021 р.). Луцьк, 14-17.

АНОТАЦІЇ

Губеладзе І.Г. Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних практиках. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2021.

Подано основні положення адаптивно-конструювальної концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках, в межах якої на основі запропонованої структурно-функціональної моделі визначено мотиви, чинники, соціально-психологічні механізми, типи, ефекти та закономірності реалізації почуття власності в соціальних практиках, а також описано функції, які воно виконує у цьому процесі. Запропоновано інтерпретацію реалізації почуття власності особи в соціальних практиках як способу його прояву, втілення і зміни протягом життя в процесі міжособової та групової взаємодії. Визначено провідні соціальні практики, в яких реалізується почуття власності, та наведено їх розуміння як унормованих, структурованих зразків поведінки, соціальних дій, в яких особа проявляє себе як власник і реалізує своє почуття власності стосовно різних об'єктів. Розкрито верифіковані типи реалізації почуття власності в соціальних практиках, в основу яких покладено критерії сформованості-несформованості та актуалізованості-неактуалізованості. Представлено психологічні засоби гармонізації прояву почуття власності для роботи як на індивідуальному, так і груповому рівнях.

Ключові слова: почуття власності, соціальні практики, психологічна власність, ставлення до власності, реалізація почуття власності в соціальних практиках

Губеладзе И.Г. Психология реализации личностью чувства собственности в социальных практиках. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология, психология социальной работы. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины, Киев, 2021.

Представлены положения адаптивно-конструировательной концепции реализации чувства собственности в социальных практиках, в рамках которой на основе предложенной структурно-функциональной модели определены мотивы, факторы, социально-психологические механизмы, типы, эффекты и закономерности реализации чувства собственности в социальных практиках; описаны функции чувства собственности в этом процессе. Предложена интерпретация реализации чувства собственности личности в социальных

практиках как способа его проявления, воплощения и изменения в течение жизни в процессе межличностного и группового взаимодействия. Определены ведущие социальные практики, в которых реализуется чувство собственности, и приведено их понимание как нормированных, структурированных образцов поведения, социальных действий, в которых личность проявляет себя как владелец и реализует свое чувство собственности по отношению к различным объектам. Раскрыты верифицированные типы реализации чувства собственности в социальных практиках, в основу которых положены критерии сформированности-несформированности и актуализированности-неактуализированности. Представлены психологические средства гармонизации проявления чувства собственности для работы как на индивидуальном, так и групповом уровнях.

Ключевые слова: чувство собственности, социальные практики, психологическая собственность, отношение к собственности, реализация чувства собственности в социальных практиках

Hubeladze I.H. Psychology of personal sense of ownership realization in social practices. – Qualifying scientific work in the form of a manuscript.

The thesis for the scientific degree of Doctor of Science in Psychology, in specialty 053 - Social Psychology, Psychology of Social Work. Institute of Social and Political Psychology, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, 2021.

The main statements of the adaptive-constructive concept of sense of ownership realization in social practices are given. Based on identified semantic and dynamic ownership features, they explain its implementation in social practices as fluctuations, balancing between routine, ignorance of social practices, and the desire for subjective manifestations and responsible personality formation. The social-psychological nature of the sense of ownership is substantiated. Its components (cognitive, affective, behavioral) and features of manifestation are characterized. A sense of ownership is defined as a person's subjective emotional experience of belonging to specific targets. It reflects the meaning and significance that real or abstract, concrete or generalized targets of ownership have for a person, everything that they can call as own. The interpretation of the sense of ownership realization in social practices as a way of manifestation, embodiment, and change of the person's sense of ownership during life in the process of interpersonal and group interaction is offered. Based on the proposed structural and functional model, the motives of psychological appropriation are determined: the desire for self-efficacy, the formation of identity, a sense of territoriality, belonging, and responsibility. The main factors in the sense of ownership realization in social practices are psychological, demographic, socio-cultural, situational, and object. The functions of the sense of ownership in this process are determined: signaling, coordinating, motivational, evaluative, integrative, and cognitive. The essence of socio-psychological mechanisms of sense of ownership realization in social practices is revealed, providing two-sidedness of this process: assimilation of social norms and values as internal personal experience (social comparison, identification, socialization, imitation, interiorization, conformism, adaptation, suggestion, persuasion); and the influence of personal values, experience and attitudes towards ownership on social norms and social practices

(exteriorization, categorization, competition, differentiation, discrimination, stereotyping, idealization, group favoritism). As a result, a specific type of realization of a sense of ownership can lead to satisfaction/dissatisfaction with the experience, increase/decrease in the level of responsibility, willingness to invest resources and protect own object, and the right to own. The effects of ownership in social practices can be as follow: competition, self-development, cooperation, over-accumulation, jealousy, envy. The regularities of social and psychological realization of the sense of ownership in social practices are determined. It is shown that the actualization of the sense of ownership manifestation is possible by strengthening control over the target of ownership, deepening intimate knowledge about it, and self-investment of forces, knowledge, efforts on the target of ownership. The results of the study of social representations of Ukrainians concerning the property are presented. The leading social practices in which the sense of ownership realizes are identified. It is defined as normalized, structured behavior patterns, social actions in which a person manifests himself as the owner and realizes his\her sense of ownership concerning various targets. Verified types of the sense of ownership realization in social practices are presented. They are based on the criteria of formation-unformation and actualization-non-actualization. The peculiarities of the sense of ownership manifestation in the virtual space and depending on the level of psychological tends to poverty, level of individual and social individualism/collectivism are analyzed. The peculiarities of the sense of ownership manifestation in the conditions of quarantine restrictions of COVID-19 are defined. It is shown that in a threat situation, the psychological space of possession is restructured, and the valence of some ownership targets increases and decreases to others. Psychological means of harmonizing the sense of ownership manifestation in modern society for work at both individual and group levels are presented. Prospects for further research and implementation of the socio-psychological concept of the sense of ownership realization in social practices are presented.

Keywords: sense of ownership, social practices, psychological ownership, attitudes towards property, sense of ownership realization in social practices.

Підписано до друку 25.08.2021 р. Зам. № 915.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк – цифровий.
Наклад 100 прим. Ум. друк. арк. 1,9.
Друк ЦП «КОМПРИНТ». Свідоцтво ДК №4131 від 04.08.2011 р.
м. Київ, вул. Предславинська, 28
095-941-84-99, 067-209-54-30
email: komprint@ukr.net